

ROBERT BOROCH

ETAP WSTĘPNEGO POZNAWANIA I WIZUALIZACJE W BADANIACH KULTUROZNAWCZYCH

WPROWADZENIE¹

Mimo że na temat metod poznawczych, jak i samego naukowego statusu kulturoznawstwa toczony były dyskusje², to jednak w polskiej literaturze przedmiotu, nie przyniosły one konstruktywnych rozwiązań epistemologiczno-metodologicznych, do których nie byłyby zgłaszane zastrzeżenia³, dlatego zagadnienia odnoszące się do kulturoznawczych metod poznania, wyjaśniania czy naukowego statusu samej dyscypliny pozostają nadal aktualne⁴. Toteż w niniejszym artykule chciałbym zwrócić uwagę na etap wstępnego poznawania (ang. *Initial Stage of Cognition* – ISC; dalej w polskiej wersji EWP) zazwyczaj pomijany w teoretycznych rozważaniach o kulturze, a także

Dr ROBERT BOROCH – adiunkt Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej, kierownik Pracowni Semiotyki Kultury Europy Środkowo-Wschodniej, Wydział Lingwistyki Stosowanej Uniwersytetu Warszawskiego; adres do korespondencji ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa, e-mail: rboroch@uw.edu.pl

Składam podziękowania anonimowym recenzentom za cenne uwagi merytoryczne.

¹ Uwagi: 1) w przypadku cytowań prac opublikowanych w formacie Kindle nie podaję rzeczywistych numerów stron oraz lokalizacji Kindle, ponieważ w pierwszym wypadku wydawca nie zamieścił takich informacji, w drugim zaś lokalizacja Kindle uzależniona jest od wielkości wyświetlacza czytnika e-Book; 2) przekłady prac anglojęzycznych zostały dokonane przeze mnie, chyba że zaznaczam inaczej.

² Zob. *Kulturo-znawstwo. Dyscyplina bez dyscypliny?* Red. Wojciech Józef Burszta, Michał Januszkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo SWPS 2010.

³ Zob. *O naturze i kulturze*. Red. Jan Mozzymas. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005; Jacek SÓJKA. *Kulturoznawstwo. Od znawstwa do dyscypliny naukowej*. „Nauka” 2005 Nr 4 s. 97–116; *Tożsamość kulturoznawstwa*. Red. Andrzej Pankowicz, Jarosław Rokicki, Paweł Plichta. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008.

⁴ Problem pochodzenia wiedzy ludzkiej omawiam szerzej w artykule: *O semiotyce antropologicznej* (w druku).

rolę wizualizacji w EWP jako: (1) narzędzia wspomagającego zdobywanie nowej wiedzy oraz (2) narzędzia ułatwiającego ustanawianie relacji logiczno-strukturalnych z wiedzą już posiadaną. W znaczeniu (1) wizualizacje użyte w EWP nie są narzędziem wspomagającym zarządzanie wiedzą⁵, są narzędziem wspomagającym myślenie o określonym problemie, kulturowej osobliwości czy przedmiocie; innymi słowy wizualizacja w rozumieniu (1) powinna ułatwiać stawianie pytań w sensie filozoficznym⁶ oraz problematyzowanie potencjalnych odpowiedzi, które mogą być skonfrontowane z wiedzą już posiadaną – rozumienie wizualizacji (2)⁷. W niniejszym artykule zwrócę uwagę na wizualizację w rozumieniu (1).

1. POSTULATY REWOLUCJI NAUKOWEJ A KULTUROZNAWSTWO

Kulturoznawstwo jako dyscyplina aspirująca do bycia nauką w rozumieniu współczesnym musi określić swoje stanowisko wobec epistemologiczno-metodologicznych propozycji rewolucji naukowej (ang. *The Scientific Revolution*). Stephen M. Barr w podręczniku akademickim pt. *A Student's Guide to Natural Science*⁸ zwraca uwagę na osiągnięcia rewolucji naukowej, które przyczyniły się do ustanowienia współczesnych kryteriów naukowości nauk naturalnych:

- a) Zerwanie z arystotelesowskim metafizycznym paradygmatem pojęciowym (zob. *The Aristotelian Synthesis*⁹), np. ἐντελέχεια;

⁵ Zob. Rudolf WILLE. *Why can Concept Lattices support knowledge discovery in databases?* Darmstadt: Technische Universität 2000; Robert BOROCH. *Formalna Analiza Konceptualna – Reprezentacja Wiedzy – Przekład*. „Roczniki Humanistyczne” 60:2013 z. 6 s. 121-154.

⁶ Filozofia nie rozwiązuje „problemów filozoficznych”, lecz stawia „filozoficzne pytania”, czyli pytania „daleko idące” (ang. *ultimate questions*) czy „pytania ostateczne” (ang. *mortal questions*).

⁷ Pomijam w tym miejscu problem modeli rzeczywistości jako narzędzia pomocnego w wyjaśnianiu zjawisk czy testowaniu hipotez. Podzielam tu stanowisko Iaina McNaya: „And so we construct for ourselves a model of the world which eventually we start to believe is reality. We mistake, in a famous phrase, the map for the territory, or I would say the terrain, which is the thing we live in, rather than the territory, which is the thing we actually live in.” Iain McNay [<http://conscious.tv/text/57.htm>] (dostęp: 29.01.2016).

⁸ Za: Stephen M. BARR. *A Student's Guide to Natural Science*. Wilmington Delaware: Intercollegiate Studies Institute. Kindle Edition 2014.

⁹ Marco SCARBI. *The Aristotelian Tradition and the Rise of British Empiricism Logic and Epistemology in the British Isles (1570-1689)*. London: Springer 2012.

- b) Zerwanie z filozofią bazującą na przypuszczeniach, hipostazach czy zabobonach itd.;
- c) Prymat eksperymentu i doświadczenia;
- d) Możliwość dokonania precyzyjnych pomiarów danych;
- e) Opieranie się w czynnościach poznawczych (ang. *activity*) na instrumentach;
- f) Mierzalność wyników badań (narzędzia pomiarowe);
- g) Opracowanie podstawowych (resp. bazowych) jednostek miar;
- h) Matematyzacja wyników badań¹⁰.

Następnie Barr wskazuje na współczesne metody naukowe (ang. *Scientific Methods*)¹¹:

- i) Gromadzenie poprzez eksperymenty i doświadczenia mierzalnych danych¹²;
- j) Kontrolowane powtarzanie eksperymentów i doświadczeń, skutkujących otrzymaniem identycznych lub zbliżonych mierzalnych danych;
- k) Formułowanie tez, które odnoszą się do możliwego wyjaśnienia tego, co regularne (ang. *regularities*), i tego, co nieregularne (ang. *anomalies*), w mierzalnych danych;
- l) Potwierdzanie prawdziwości tez lub ich falsyfikowaniu (testowanie tez) poprzez porównywanie danych zgromadzonych wcześniej jak i pochodzących z nowych eksperymentów, doświadczeń i pomiarów.

Punkty a-l, mimo że odnoszą się do nauk naturalnych, stały się wzorem do naśladowania dla metodologii kulturoznawczej ze względu na stawiane w ramach dyscypliny analogiczne pytania dotyczące: a) przedmiotu poznania; b) metod poznania; c) prawdziwości wiedzy; d) użyteczności wiedzy; f) siły oddziaływania społecznego ustanowionej wiedzy itd.¹³ W przypadku

¹⁰ Za: S.M. BARR. *A Student's Guide to Natural Science*.

¹¹ Tamże.

¹² Pomijam problem obserwacji, która może dotyczyć dostrzegalności zachodzenia zjawisk lub istnienia faktów samych z siebie; dostrzegalności zachodzenia zjawisk lub istnienia faktów podczas eksperymentu lub doświadczenia. Eksperyment posiada walor celowości w postaci dokładnego zaplanowanego działania, co wpływać może na otrzymane dane.

¹³ Powągi prowadzonej tu dyskusji dodaje fakt, że w drugiej połowie XX wieku humanistyka, np. w Polsce, podejmuje uporczywy pseudodiolog z politycznymi i ekonomicznymi decydentami w obronie własnego istnienia i rozwoju. Postawiono przed polską humanistyką następujące zadania: a) uzasadnienie społecznej użyteczności; b) uzyskania natychmiastowego wyniku; c) integracji z przemysłem; d) umiędzynarodowienia itd.

Zadania te okazały się dla polskiej humanistyki zgubne nie z powodu ich trudności, lecz sposobu realizacji, który polegał na: a) naśladowaniu metodologii nauk naturalnych; b) poszukiwaniu rozwiązań odnośnie do niedorzecznych postulatów formułowanych przez decydentów ideologiczno-polityczno-ekonomicznych; c) podjęciu „za wszelką ceną” próby integracji z przemysłem; d) rezygnacji z budowy kapitału ludzkiego czy intelektualnego potencjału wytwórczego. W konsekwencji doprowadziło to do: a) dehumanizacji środowiska akademickiego; b) pseudo-

kulturoznawstwa, czy humanistyki w ogóle, widoczne jest przywiązanie badaczy z jednej strony do klasycznego dyskursu humanistycznego (filozoficzno-filologicznego), z drugiej zaś pojawiają się próby jego połączenia z empiryzmem. Kulturoznawstwo nie stanowi tu wyjątku. W kulturoznawczej praktyce badawczej dominują dwa paradygmaty teoretyczno-pojęciowe, które z wymienionymi w punktach a-l problemami starają się mierzyć. Są to: (1) paradygmat filozoficzno-filologiczny oraz (2) paradygmat antropologiczno-etnograficzny. Wymienione paradygmaty mogą być, i są, rozszerzane o inne, np. socjologiczno-psychologiczne czy historyczne. Wszystkie one mają wspólny hermeneutyczny rdzeń, który pełni funkcję uniwersalnego organizatora wiedzy – rdzeń teorii w rozumieniu Imre Lakatosa¹⁴ – na który nakłada się tekst-interpretacje¹⁵ – płaszcz rdzenia. Andrzej Stępnik program badawczy Lakatosa interpretuje następująco:

[...] rdzeń zawiera założenia i twierdzenia, które decydują o tożsamości danego programu badawczego, a także nie podlegają falsyfikacji ani modyfikacji. Przed

intelektualizacji badań; c) konfliktów środowiskowych (resp. klasowych); d) rozwarstwienia intelektualnego itd.

¹⁴ Program badawczy Imre Lakatosa (ang. *Lakatos Scientific Research Programm*) jest propozycją znaną i nie wymaga rekapitulacji. Zob. Imre LAKATOS. *Proofs and Refutations*. Cambridge: Cambridge University Press 1976; TENŻE. *The Methodology of Scientific Research Programmes*. W: *Philosophical Papers*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press 1978; TENŻE. *Pisma z Filozofii nauk empirycznych*. Przeł. Wojciech Sady, Władysław Krajewski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1995; TENŻE. *Dowody i refundacje: logika odkrycia matematycznego*. Przeł. Michał Kozłowski, Katarzyna Lipszyc. Warszawa: Fundacja Literacka Tikkun im Małgosi Arkuszewskiej 2005; TENŻE. *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes*. W: *Criticism and the Growth of Scientific Knowledge*. Red. Imre Lakatos, Alan Musgrave. Cambridge: Cambridge University Press 1970 s. 91-196. Opracowania w języku polskim: Łukasz CHMIELIŃSKI. *Imre Lakatosa ujęcie problemu zmiany w nauce*. „*Studia Philosophiae Christianae*”. 1999 nr 1 s. 113-142; Adam GROBLER. *Ajdukiewicz, Lakatos i racjonalizacja konwencjonalizmu*. „*Kwartalnik Filozoficzny*” 1999 z. 1 s. 5-16; Marek PEREK. *Struktura i rozwój wiedzy naukowej w metodologii naukowych programów badawczych Imre Lakatosa*. *Prace Naukowe. Filozofia*. Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna 2000 s. 107-122; Wojciech SADY. *Spór o racjonalność naukową. Od Poincarégo do Laudana*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 2013; Kazimierz JODKOWSKI. *Punktualizm w perspektywie I. Lakatosa kryteriów postępu i degeneracji programu badawczego*. „*Przegląd Filozoficzny*” 2004 nr 13 s. 55-64; Anna MICHALSKA. *Eksperymenty krzyżowe a rozwój nauki: Stanowisko Duhema, Quine’a i Lakatosa*. „*Zagadnienia Naukoznawstwa*” 43:2007 s. 47-61; Anna MICHALSKA. *Dekonstrukcja problemu demarkacji: Karla Poppera oraz Imre Lakatosa ujęcia relacji między nauką i metafizyką*. „*Edukacja Filozoficzna*” 49:2010 s. 157-177; Krzysztof WÓJTOWICZ. *O filozofii matematyki Imre Lakatosa*. „*Roczniki Filozoficzne*” 55:2007 nr 1 s. 229-247.

¹⁵ Zob. *W stronę hermeneutyki kultury*. Red. Tomasz Tisończyk, Andrzej Waśko. Kraków: Wydawnictwo WAM 2013.

ich odrzuceniem broni pas ochronny hipotez pomocniczych, warunków początkowych itp. [...] ¹⁶.

Stępnik zakłada, że twierdzenia, które stały się podstawą teoretyczną dla określonego programu badawczego, nie mogą być ani falsyfikowane, ani modyfikowane, czyli zmieniane. Ewentualne zmiany mają miejsce w pasie ochronnym rdzenia, którym jest płaszczyzna rdzenia. Nienaruszalność rdzenia, jako teoretycznego zasobnika programu badawczego, w przypadku kulturoznawstwa (czy humanistyki), znacznie eliminuje jednak paradygmat (1) – filozoficzno-filologiczny. W przypadku paradygmatu (2) – antropologiczno-etnograficznego – nienaruszalność rdzenia wynika z praktyki badawczej; tu założenia teoretyczne są wywodzone z empirycznej obserwacji, programy badawcze zaś są opracowywane z myślą o rozwiązaniu danego problemu. Na etapie poszukiwania niewiadomych procedura ta jest jednak nieskuteczna. Problem ten może być po części rozwiązany w ramach EWP, ponieważ w paradygmacie (1) pozwala na ustanowienie nowej wiedzy, w paradygmacie (2) zaś na jej problematyzowanie; wizualizacje, o czym już była mowa, pełnią funkcję wspomagającą czy ułatwiającą te czynności.

2. ETAP WSTĘPNEGO POZNAWANIA (EWP) – RICHARD SWEDBERG

Richard Swedberg w artykule *Theorizing in Sociology and Social Science: Turning to the Context of Discovery*¹⁷ zauważa, że EWP jest ważną metodą poznania humanistycznego. EWP, zdaniem Swedberga, jest na tyle szczególną praktyką poznawczą, że nie może być formalizowana (w rozumieniu Hansa Reichenbacha¹⁸) ani falsyfikowana (w rozumieniu Karla Poppera¹⁹), ponieważ ogranicza to skuteczność EWP jako praktyki poznawczej. Swedberg uważa, że teoretyzowanie potocznie rozumiane jest jako przeciwieństwo obserwacji, tymczasem pojęcie to posiada w polu swoich znaczeń także pojęcie kontemplacji:

¹⁶ Andrzej STĘPNIK. *Model zmian kulturowych: między ewolucją a rewolucją kulturową*. „Teksty z Ulicy” 2012 nr 14 s. 81-92.

¹⁷ Richard SWEDBERG. *Theorizing in Sociology and Social Science: Turning to the Context of Discovery*. „Theory and Society” 41:2012 nr 1 s. 1-40.

¹⁸ Zob. Hans REICHENBACH. *The rise of scientific philosophy*. Berkeley: University of California Press 1951.

¹⁹ Zob. Karl POPPER. *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Basic Books 1959.

Teoretyzowanie często jest rozumiane jako czynność różniąca się od obserwacji, to nie jest jednak pierwotne znaczenie tego pojęcia. Słowo „teoretyzować” pochodzi z greckiego i znaczy tyle, co patrzeć, zauważać, rozważać, kontemplować²⁰.

Teoretyzowanie może być jednoczesnym połączeniem kilku praktyk, np. (1) poszukiwania, (2) obserwowania, (3) problematyzowania:

[Teoretyzowanie] jest mieszaniną kilku czynności: zauważania czegoś, eksplorowania czegoś, odkrywania czegoś. Filozofowie sugerują, że teoretyzowanie w kontekście greckim oznacza koncentrowanie się na zjawisku czegoś, pozostawianie z tym zjawiskiem i podjęcie próby poprzez bycie z tym zjawiskiem, jego zrozumienia²¹.

EWP jest praktyką poznawczą polegającą na skoncentrowaniu się na obserwowaniu lub myśleniu o jakiejś osobliwości (ang. *singularity*), pozostaniu z nią w relacji oraz podjęcie próby jej zrozumienia. Praktykę EWP definiuję następująco: (1) zidentyfikowanie osobliwości – materialnej lub abstrakcyjnej, (2) nazywanie (ang. *naming*) osobliwości w języku myśli, co polega na (3) konceptualizacji (ang. *conceptualizing*), następnie (4) podjęcie próby werbalizacji owej konceptualizacji przy użyciu analogii, metafor, alegoriami, itd., do poziomu, w którym będzie możliwe (5) sformułowanie niestabilnego opisu w języku L, który będzie zawierał potencjalne (mogące jeszcze ulec zmianie) wyjaśnienie istoty osobliwości²². Kolejną fazą EWP jest przekształcenie niestabilnego opisu w opis stabilny, który w oparciu o specjalistyczne wyrażenia językowe tworzy spójną strukturę semantyczną.

3. INTERPRETACJA – PROCES VS. DZIAŁANIE

Stephen M. Barr w przywoływanej już książce *A Student's Guide to Natural Science* różnicuje pojęcia „procesu” (ang. *process*) oraz „działania” (ang. *activity*). Według tego badacza proces jest czynnością algorytmiczną, podejmowaną przez maszyny i wykonywaną automatycznie, działanie zaś jest czynnością podejmowaną przez człowieka, uzależnioną od: a) wyobraźni, b) inwencji, c) kreatywności, d) intuicyjnego rozumienia czy e) szczęśliwego trafu itd.²³

²⁰ R. SWEDBERG. *Theorizing in Sociology and Social Science*. Przeł. R.B.

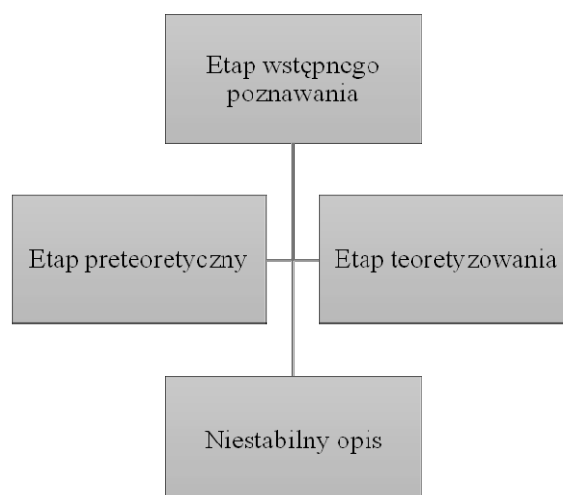
²¹ Tamże, s. 9. Przeł. R.B.

²² Na podstawie artykułu R. Swedberga.

²³ Za: S.M. BARR. *A Student's Guide to Natural Science*.

Biorąc pod uwagę perspektywę kulturoznawczą, interpretacja może być zarówno procesem, jak i działaniem, co jest uzależnione od momentu etapu poznawczego, w którym znajduje się obserwator²⁴. Może to być moment początkowy, który wymaga pozyskania wiedzy – etap preteoretyczny, albo późniejszy, który pozwala już na spekulacje w oparciu o pozyskaną w etapie preteoretycznym wiedzę – etap teoretyzowania. Oba etapy prowadzą do stworzenia niestabilnego opisu przedmiotu poznania, którego semantyczną reprezentacją są np. porównania, analogie, parabole itd.²⁵

Zależności hierarchiczne EWP przedstawia rysunek 1.

Rysunek 1. Etap wstępnego poznawania – zależności hierarchiczne.

Etap EWP dla badacza-kulturoznawcy jest szczególnie istotny wtedy, gdy badacz nie dysponujemy żadną wiedzą na temat przedmiotu poznania; to, co jest znane, to przedmiot, który z jakichś powodów wzbudził zainteresowanie badacza – Arystoteles stan ten nazywa $\epsilon\pi\alpha\gamma\omega\gamma\eta$ (indukcja enumeracyjna, indukcja intelektualna).

Interpretacja-proces ma następujące ograniczenia:

a) Paradygmatyczno-probabilistyczne – różnice ontologiczno-epistemologiczne i epistemologiczno-metodologiczne odnośnie do określonych teorii i pojęć, np. etap preteoretyczny vs. etap teoretyzowania – poszukiwanie ste-

²⁴ Termin „obserwator” rozumiem jako ‘podmiot, który dokonuje pomiaru czegoś lub obserwacji czegoś’; w artykule posługuję się także terminem „człowiek”.

²⁵ Zob. R. SWEDBERG. *Theorizing in sociology and social science*.

matyzowanych danych, tj. danych o określonej uniwersalnej strukturze, której semantyczną reprezentacją jest określony typ opisu, dlatego semantyczne reprezentacje interpretacji jest możliwa do przewidzenia²⁶;

b) Projektowe – architektura strukturalna danych²⁷ ograniczona jest strukturą językową, tj. wielowymiarowej strukturą tematyczno-rematyczną, którą nazwijmy hipertekstem²⁸.

Interpretacja–działanie/praktyka jest nakierowana na poszukiwanie w wymiarach:

a) Przedmiotowym – poszukiwanie przedmiotu zainteresowania, materialnego lub abstrakcyjnego;

b) Semiotycznym – nadanie przedmiotom materialnym lub abstrakcyjnym charakteru znakowego (resp. „kontinuum znakowe”);

c) Semantycznym – semantyczna reprezentacja.

Ze względu na specyfikę przedmiotu poznania kulturoznawstwa interpretacja musi być tu rozumiana zarówno jako (1) czynność/praktyka i (2) proces. W obu wypadkach jest rodzajem analizy, której celem jest ustanowienie relacji syntagmatycznych i paradygmatycznych w taki sposób, by relacje te ujawniały jakieś uniwersalne reguły tworzenia stabilnego opisu danej osobliwości kultury lub przedmiotu.

4. STABILNY OPIS

Rozważmy budowę następującego zdania:

[1] Przedmiotem poznania kulturoznawstwa jest środowisko kulturowe grupy etnicznej.

Wprowadźmy następujący podział. Zdanie [1] składa się z wyrażenia wprowadzającego: [2] Przedmiotem poznania kulturoznawstwa jest oraz dezyderatu: [3] środowisko kulturowe i [4] grupa etniczna. Dezyderaty [3] i [4] są terminami języka specjalistycznego L i tworzą wraz z wyrażeniem wprowadzającym [2] założenie poznawcze²⁹. Wszystkie wyrażenia, które mogą pełnić

²⁶ Zob. Reiner KELLER. *The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD)*. „Human Studies” 34:2011 No. 1 s. 43-65.

²⁷ Zob. Christian GÄNSHIRT. *Tools for Ideas. Introduction to Architectural Design*. Berlin: Brickhäuser 2007.

²⁸ Zob. Daniel J. SAX. *Interpretacja „w czasie rzeczywistym”: struktura tematyczno-rematyczna a teoria relewancji*. „Linguistica Copernicana” 2012 nr 8 s. 173-203.

²⁹ Zob. Stanisław GAJDA. *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna

funkcję wprowadzającą, [2], oznaczmy jako [P], wyrażenia zaś, które mogą pełnić funkcję dezyderatu, [3] i [4], jako [D]. [P] oraz [D] konstytuują stabilny opis i mogą być użyte do budowy tekstu oraz hipertekstu.

5. OD TEKSTU DO HIPERTEKSTU

Pojęcie tekstu w kulturoznawczym paradygmacie (1) filozoficzno-filologicznym i (2) antropologiczno-etnograficznych musi być rozumiane możliwie najszerszej. Adekwatnym rozumieniem tekstu będzie ujęcie wypracowane na gruncie semiotyki kultury³⁰. W semiotycznej literaturze przedmiotu przyjmuje się, że przedmioty kultury posiadają własności podobne do systemu językowego (pierwotny system modelujący), tworząc system językopodobny (wtórne systemy modelujące), który posiadają oryginalny leksykon (repozytorium znaków) oraz gramatykę (reguły ich łączenia). W tym znaczeniu przedmioty kultury tworzą tekst, który jest możliwy do odczytania po uprzedniej rekonstrukcji znaków oraz reguł (uniwersalnych) ich łączenia. W paradygmacie kulturoznawczym (1) i (2) przedmioty kultury są zarówno przedmiotami semiotycznymi – paradygmat (1), ujęcie normatywno-logiczne (Peirce), oraz przedmiotami semiologicznymi – paradygmat (2), ujęcie społeczne znaku (de Saussure). Stabilny opis przedmiotów kultury tworzy tekst, który w literaturze przedmiotu nazywa się tekstem kultury³¹. Hipertekst zaś należy rozumieć jako semantyczno-semiotyczną nadbudowę na tekst kultury. Przykładem hipertekstu jest nakładanie się stylów literackich, teatralnych, filmowych, architektonicznych, ale także i wierzeń religijnych, obrzędów, itd.

gogiczna im. Powstańców Śląskich 1991; Franciszek GRUCZA. *Teoretyczne podstawy terminologii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 1991; Sambor GRUCZA. *Kategoryzacja języków (specjalistycznych) w świetle antropocentrycznej teorii języków ludzkich*. „Komunikacja specjalistyczna”. Specyfika języków specjalistycznych 2009 t. II s. 15-30.

³⁰ Zob. Jurij ŁOTMAN. *O znaczeniach we wtórnych systemach modelujących*. Przeł. Jerzy Faryno. „Pamiętnik Literacki” 1969 z. 1 s. 279–280; TENŻE. *Динамическая модель семиотической системы*. W: *Статьи по семиотике и топологии культуры*. Таллинн: Александра 1992 [http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/07.php] (dostęp: 29.01.2016); TENŻE. *Kultura i eksplozja*. Przeł. Bogusław Żyłko. Warszawa: PIW 1999; TENŻE. *Uniwersum umysłu. Semiotyczna teoria kultury*. Przeł. Bogusław Żyłko. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2008; TENŻE, Boris USPIENSKI. *O semiotycznym mechanizmie kultury*. Przeł. Jerzy Faryno. W: *Semiotyka kultury*. Wybór i oprac. Elżbieta Janus i Maria Renata Mayenowa. Warszawa: PIW 1977 s. 147-170.

³¹ Zob. B. ŻYŁKO. *Semiotyka kultury. Szkoła tartusko-moskiewska*.

6. WIZUALIZACJA JAKO NARZĘDZIE WSPOMAGAJĄCE MYŚLENIE O PRZEDMIOCIE POZNANIA

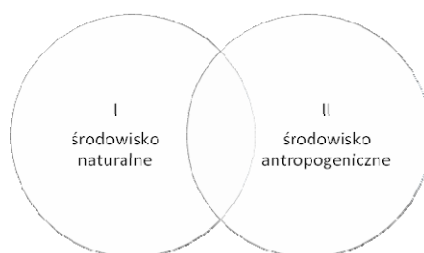
Per Hage i Frank Harary w pracy *Structural Models in Anthropology*³² zwracają uwagę na następujące własności wizualizacji:

- a) Marginalizacja języka – ogranicza rolę reprezentacji językowej do minimum;
- b) Ikoniczność – ma własności modelu algebraicznego, przez co ułatwia wskazanie i zrozumienie relacji strukturalnych między obiektami;
- c) Deficyjność – dostarcza definicji konceptów, wskazując na połączenia między nimi zachodzące;
- d) Obliczeniowość – pozwala na zastosowanie technik obliczeniowych;
- e) Teoretyczność – na jej podstawie można sformułować teoremat [ang. *theorem*]³³.

Wizualizacja ułatwia zrozumienie oraz opisanie własności strukturalnych, które w tradycyjnym opisie są niewidoczne, ponadto wspomagają: (1) myślenie o przedmiocie poznania, (2) stawianie pytań dotyczących przedmiotu poznania oraz (3) problematyzują odpowiedzi³⁴. Przyjrzyjmy się w punkcie 7 i 8 praktycznemu wykorzystaniu prostej wizualizacji jako narzędzia wspomagającego myślenie.

7. KONSTRUOWANIE WIZUALIZACJI – PRZYKŁAD

Poczynione w punkcie 4 założenia odnośnie do przedmiotu poznania pozwalają na zaproponowanie następującej wizualizacji relacji środowisk: (I) naturalnego i (II) antropogenicznego.

Rysunek 2. Wizualizacja relacji środowiska naturalnego i środowiska antropogenicznego.

³² Per HAGE, Frank HARARY. *Structural Models in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press 1983.

³³ Tamże s. 9.

³⁴ Tamże s. 1.

Rysunek 2 przedstawia dwuwymiarową wizualizację, gdzie: obszar I oznacza środowisko naturalne powstałe w wyniku działania sił przyrody, obszar II zaś oznacza środowisko antropogeniczne powstałe w wyniku przekształceń celowych lub przypadkowych, dokonywanych przez człowieka. Na rysunku 2 widoczny jest typ relacji między środowiskiem naturalnym – I – a środowiskiem antropogenicznym – II. Środowiska I i II posiadają część wspólną (obszary zachodzące na siebie) oraz część niewspólną (obszary niezachodzące na siebie)³⁵. Wizualizacja przedstawiona na rysunku 2 zmusza do zastanowienia się nad relacją między środowiskiem I oraz środowiskiem II, a także zdecydowania, które z tych środowisk będzie przedmiotem dalszych rozważań. Po wyborze jednego z obszarów możliwe jest naniesienie nowych elementów (np. wpływu człowieka na środowisko naturalne) oraz zastanowienie się nad konsekwencjami ontologicznymi i epistemologicznymi takiego to a takiego umiejscowienia nowego elementu.

8. INTERPRETACJA WIZUALIZACJI – PRZYKŁADY I

Na wizualizację przedstawioną na rysunku 2 (punkt 7) nanieśmy dodatkowy czynnik w postaci wpływu człowieka na środowisko naturalne, dlatego przyjmijmy, że:

Założenie:

[A]: Przedmiotem zainteresowania kulturoznawstwa jest wpływ przypadkowy lub celowy człowieka na środowisko naturalne.

Dezyderatami założenia [A] są:

Dezyderat A1: Wpływ człowieka na środowisko naturalne.

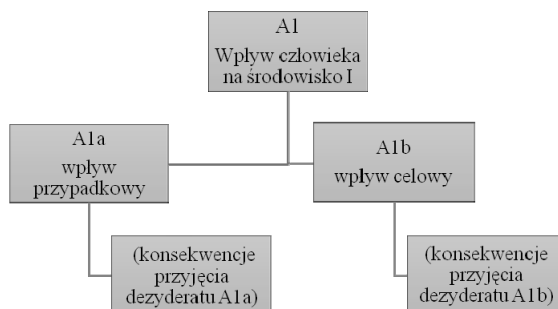
Dezyderat A1a: Wpływ przypadkowy;

Dezyderat A1b: Wpływ celowy³⁶.

³⁵ W tym punkcie celowo pomijam kwestie odnoszące się do roli człowieka, jako jednostki czy grupy, w środowisku naturalnym, jak i relacji środowiska naturalnego z człowiekiem i vv. Konieczna byłby tu obszerna dygresja odnośnie do antropologii metafizycznej i antropologii filozoficznej (ujęcie filozoficzno-filologiczne) albo antropologii teoretycznej (ujęcie antropologiczno-etnograficzne). Jako uzupełnienie materiałowe chciałbym w tym miejscu przywołać pracę Davida Bidneya *Theoretical anthropology* z 1953 r. Książka Bidneya, mimo że od jej publikacji minęło sześćdziesiąt dwa lata, w doskonały sposób przedstawia problemy, z którymi obecnie mierzy się antropologia w Polsce.

³⁶ Wpływ człowieka na środowisko naturalne nazywa się antropopresją (ang. *Human Impact on the Environment*).

Dezyderat A1 posiada strukturę:

Rysunek 2. Struktura hierarchiczna dezyderatu A1.

Struktura dezyderaty A1 wprowadza konieczność rozważenia możliwości A1a lub A1b oraz zastanowienie się czy między A1a i A1b istnieje ontologiczna zależność: jeżeli tak, to jaka jest to zależność; jeżeli nie to, jakie są tego powody.

9. INTERPRETACJA WIZUALIZACJI – PRZYKŁAD II

Na wizualizację przedstawioną na rysunku 2 (punkt 7) nanieśmy paradygmaty kulturoznawstwa: a) filozoficzno–filologiczny (dalej FF); oraz b) antropologiczno–etnograficzny (dalej AE), co jest pokazane na rysunku 3: obszar najciemniejszy oznacza środowisko naturalne; kolor szary oznacza część wspólną środowiska naturalnego i środowiska antropogenicznego; obszar niezaciemniany to środowisko antropogeniczne. W celu uproszczenia wprowadźmy oznaczenia w postaci cyfr rzymskich, kolejno dla:

- ♦ Środowisko naturalne: I
- ♦ Części wspólnej środowiska naturalnego i środowiska antropogenicznego: I–II
- ♦ Środowisko antropogeniczne: II

Rysunek 3. Paradygmaty kulturoznawstwa: a) filozoficzno-filologicznego; b) antropologiczno-etnograficznego nałożone na środowiska I i II.

Postawmy w tym miejscu (przykładowe) pytanie: w którym z obszarów I, I-II czy II mieszczą się paradygmaty FF i AE oraz dlaczego?

Przyjmijmy na próbę, że paradygmat FF to obszary II oraz w przypadkach szczególnych I-II, paradygmat AE zaś to obszar I-II oraz w przypadkach szczególnych II.

Kolejne pytania, które jest w tym miejscu oczywiste, dotyczy różnic ontologicznych i epistemologicznych wyróżnionych obszarów oraz ich wzajemnych relacji, to zaś prowadzi do określenia analitycznego punktu wyjścia dla paradygmatu FF oraz dla paradygmatu AE. To, co zastanawia, to ontologiczna i epistemologiczna rola obszaru wspólnego I-II. Podjęcie próby określenia roli tego obszaru otwiera nowe możliwości stawiania pytań i poszukiwania rozwiązań, np. odnośnie do przesunięcia paradygmatów FF w stronę AE i vv. Jednym z wyjaśnień takiego przesunięcia może być np. teza, że jest to konsekwencja sposobu patrzenia na środowisko I i II oraz ich wzajemnych relacji. Teza to może być uzasadniona poprzez wskazanie na filozoficzną dyskusję toczoną na styku racjonalizmu (dążenie do obszaru II) i empiryzmu (dążenie do obszaru I); następnie można założyć, że problemy poruszane w ramach owej dyskusji są nierozwiązywalne i stąd możliwa tendencja ograniczająca oba paradygmaty FF i AE do obszaru I-II oraz próby ontologicznego (lub metafizycznego) przełamywania różnic, co tłumaczy ich paradygmatyczne nałożenie³⁷.

PODSUMOWANIE

Problemy poruszone w niniejszym artykule podnoszą kwestie (1) etapu wstępnego poznawania (EWP), który dla nauk o kulturze, zwłaszcza w paradygmacie filozoficzno-filologicznym, jest istotny ze względu na brak ograniczeń metodologicznych w zakresie opisu osobliwości kultury, jak i pozyskiwania nowej wiedzy na temat osobliwości kultury z wykorzystaniem wizualizacji jako narzędzia, z jednej strony, wspomagającego myślenie o przedmiocie poznania, z drugiej zaś ułatwiającego stawianie pytań i poszukiwanie na nie odpowiedzi. Mówiąc przenośnie, wizualizacja jest materialnym mode-

³⁷ Możliwości stawiania pytań w ramach wizualizacji jest wiele, np. można zastanowić się, jak powstaje obszar I, I-II oraz II; tu propozycji rozwiązań dostarcza filozofia, np. II może być „trzecim światem” w rozumieniu Karla Poppera albo „noös-sfera” – noosfera, w rozumieniu Teilharda de Chardin itd. Zob. Grzegorz PACEWICZ. *Koncepcja noosfery w myśl Pierre’a Teilharda de Chardin*. Olsztyn: Instytut Filozofii UWM 2010; José ARGÜELLES. *Manifesto for the Noosphere: The Next Stage in the Evolution of Human Consciousness*. Evolver Editions. Kindle Edition 2011.

lem abstrakcji, ułatwiającym odejście od myślenia o przedmiocie poznania w sposób konkretny (resp. materialny) w kierunku myślenia abstrakcyjno-symbolicznego, wprowadzając jednocześnie ograniczenia analityczne, ponieważ nie będą brane pod uwagę elementy na wizualizacji nieobecne, każde zaś nowo naniesione muszą być jakoś uzasadnione.

BIBLIOGRAFIA

- ARGÜELLES José: *Manifesto for the Noosphere: The Next Stage in the Evolution of Human Consciousness*. Evolver Editions: Kindle Edition 2011.
- BARR Stephen M.: *A Student's Guide to Natural Science*. Wilmington Delaware: Intercollegiate Studies Institute. Kindle Edition 2014.
- BIDNEY David: *Theoretical Anthropology*. New York: Schocken Books 1967.
- BONECKI Mateusz: «Sensemaking» – wiedza i kultura organizacji w świetle humanistyki zintegrowanej. „Filo-Sofija” 2012/2013 nr (18), s. 49-69.
- BONECKI Mateusz: *Interpretacja humanistyczna a teoretyczna rekonstrukcja kultury*. „Filo-Sofija” 2011 nr 12 s. 189–211.
- BOROCH Robert: *Formalna Analiza Konceptualna – Reprezentacja Wiedzy – Przekład*. „Roczniki Humanistyczne” 60:2013 z. 6 s. 121-154.
- BROCKI Marcin: *Problemy podstaw wiedzy antropologicznej: refleksje metodologiczne*. W: *Teren w antropologii. Praktyka badawcza we współczesnej antropologii kulturowej*. Red. Tarzycjusz Buliński i Mariusz Kairski. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2011 s. 67-90.
- CHMIELIŃSKI Łukasz: *Imre Lakatos a ujęcie problemu zmiany w nauce*. „Studia Philosophiae Christianae” 1999 nr 1 s. 113-142.
- GAJDA Stanisław: *Wprowadzenie do teorii terminu*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich 1990.
- GÄNSHIRT Christian: *Tools for Ideas. Introduction to Architectural Design*. Berlin: Brickhäuser 2007.
- GROBLER Adam: *Ajdukiewicz, Lakatos i racjonalizacja konwencjonalizmu*. „Kwartalnik Filozoficzny” 1999 z. 1 s. 5–16;
- GRUCZA Franciszek: *Teoretyczne podstawy terminologii*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1991.
- GRUCZA Sambor: *Kategoryzacja języków (specjalistycznych) w świetle antropocentrycznej teorii języków ludzkich*. „Komunikacja Specjalistyczna” 2009 t. II s. 15-30.
- HAGE Per, HARARY Frank: *Structural Models in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press: 1983.
- JODKOWSKI Kazimierz: *Punktualizm w perspektywie I. Lakatos a kryteriów postępu i degeneracji programu badawczego*. „Przegląd Filozoficzny” 2004 nr 13 s. 55-64.
- KELLER Reiner: *The Sociology of Knowledge Approach to Discourse (SKAD)*. „Human Studies” 34:2011 No 1 s. 43-65.
- KHUN Thomas S.: *The Structure of Scientific Revolution*. Chicago: Kindle edition 2012.
- KMITA Jerzy: *Konieczne serio ironisty. O przekształcaniu się problemów filozoficznych w kulturoznawcze*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.
- Kulturo-znawstwo. Dyscyplina bez dyscypliny?* Red. Wojciech Józef Burszta, Michał Januszkiewicz. Warszawa: Wydawnictwo SWPS 2010.

- LAKATOS Imre: *Dowody i refundacje: logika odkrycia matematycznego*. Przeł. Michał Kozłowski, Katarzyna Lipszyc. Warszawa: Fundacja Literacka Tikkun im. Małgosi Arkuszewskiej 2005.
- LAKATOS Imre: *Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes*. W: *Criticism and the Growth of Scientific Knowledge*. Red. Imre Lakatos, Alan Musgrave. Cambridge: Cambridge University Press 1970 s. 91-196.
- LAKATOS Imre: *Pisma z filozofii nauk empirycznych*. Przeł. Wojciech Sady, Władysław Krajewski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN 1995.
- LAKATOS Imre: *Proofs and Refutations*. Cambridge: Cambridge University Press 1976.
- LAKATOS Imre: *The Methodology of Scientific Research Programmes*. W: *Philosophical Papers*. T. 1. Cambridge: Cambridge University Press 1978.
- Logical Positivism. The Library of Philosophical Movements*. Red. A.J. Ayer. New York: The Free Press Corporation 1959.
- ŁOTMAN Jurij, USPIENSKI Boris: *O semiotycznym mechanizmie kultury*. Przeł. Jerzy Faryno. W: *Semiotyka kultury*. Wybór i oprac. Elżbieta Janus i Maria Renata Mayenowa. Warszawa: PIW 1977 s. 147-170.
- ŁOTMAN Jurij: *Kultura i eksplozja*. Przeł. Bogusław Żyłko, Warszawa: PIW 1999.
- ŁOTMAN Jurij: *O znaczeniach we wtórnych systemach modelujących*. Przeł. Jerzy Faryno. „Pamiętnik Literacki” 1969 z. 1 s. 279-280.
- ŁOTMAN Jurij: *Uniwersum umysłu. Semiotyczna teoria kultury*. Przeł. Bogusław Żyłko. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego 2008.
- ŁOTMAN Jurij: *Динамическая модель семиотической системы*. W: *Статьи по семиотике и топологии культуры*. T. 1, Таллинн: Александра 1992 [http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/Lotm/07.php] (dostęp: 29.01.2016).
- MICHALSKA Anna: *Dekonstrukcja problemu demarkacji: Karla Poppera oraz Imre Lakatosa ujęcia relacji między nauką i metafizyką*. „Edukacja Filozoficzna” 49:2010 s. 157-177.
- MICHALSKA Anna: *Eksperymenty krzyżowe a rozwój nauki: Stanowisko Duhema, Quine’a i Lakatosa*. „Zagadnienia Naukoznawstwa” 43:2007 s. 47-61.
- O naturze i kulturze*. Red. Jan Mozrzyk. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005.
- PACEWICZ Grzegorz: *Koncepcja noosfery w myśl Pierre’a Teilharda de Chardin*. Olsztyn: Instytut Filozofii UWM 2010.
- PEREK Marek: *Struktura i rozwój wiedzy naukowej w metodologii naukowych programów badawczych Imre Lakatosa*. Prace Naukowe. Filozofia. Częstochowa: Wyższa Szkoła Pedagogiczna 2000 s. 107-122.
- POPPER Karl: *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Basic Books 1959.
- REICHENBACH Hans: *The rise of scientific philosophy*. Berkeley: University of California Press 1951.
- SADY Wojciech: *Spór o racjonalność naukową. Od Poincarégo do Laudana*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 2013.
- SAX Daniel J: *Interpretacja „w czasie rzeczywistym”: struktura tematyczno-rematyczna a teoria relewancji*. „Linguistica Copernicana” 2012 T. 8 s. 173-203.
- SCARBI Marco: *The Aristotelian Tradition and the Rise of British Empiricism Logic and Epistemology in the British Isles (1570-1689)*. London: Springer 2012.
- SÓJKA Jacek: *Kulturoznawstwo. Od znawstwa do dyscypliny naukowej*. „Nauka” 2005 s. 97-116.
- STĘPNIK Andrzej: *Model zmian kulturowych: między ewolucją a rewolucją kulturową*. „Teksty z ulicy” 2012 nr 14 s. 81-92.
- SWEDBERG Richard: *Theorizing in Sociology and Social Science: Turning to the Context of Discovery*. „Theory and Society” 41 2012 No. 1 s. 1-40. Pobrano z <http://10.1007/s11186-011-9161-5>

- Tożsamość kulturoznawstwa*. Red. Andrzej Pankowicz, Jarosław Rokicki, Paweł Plichta. Kraków: Wydawnictwa Uniwersytetu Jagiellońskiego 2008.
- W stronę hermeneutyki kultury*. Red. Tomasz Tisończyk, Andrzej Waśko. Kraków: Wydawnictwo WAM 2013.
- WILLE Rudolf: *Why can Concept Lattices support knowledge discovery in databases?* Darmstadt: Technische University 2000.
- WÓJTOWICZ Krzysztof: *O filozofii matematyki Imre Lakatosa*. „Roczniki Filozoficzne” 55:2007 nr 1 s. 229–247.
- ZAHAR Elie: *Falsifiability, Empirical Content and the Duhem-Quine Problem*. W: *Logic, Mathematics, Philosophy, Vintage Enthusiasms. The Western Ontario Series in Philosophy of Science*. Springer 2011 s. 385–404.
- ŻYŁKO Bogusław: *Semiotyka kultury. Szkoła tartusko–moskiewska*. Gdańsk: Słowo/obraz terytoria 2009.

ETAP WSTĘPNEGO POZNAWANIA I WIZUALIZACJE W BADANIACH KULTUROZNAWCZYCH

Streszczenie

W artykule zwracam uwagę na dwa problemy: (1) etap wstępnego poznawania (dalej: EWP) w kulturoznawstwie oraz (2) rolę wizualizacji jako narzędzia ułatwiającego myślenie o przedmiocie poznania. W moim przekonaniu EWP pozwala na skonstruowanie niestabilnego opisu przedmiotu poznania, co stanowi sensowny punkt wyjścia do dalszych rozważań, jeżeli zostaną wsparte wizualizacją, która jako „materialny model abstrakcji” ułatwia odejście od myślenia o osobliwościach kultury w sposób materialny w kierunku myślenia abstrakcyjno-symbolicznego, wprowadzając przy tym konkretne ograniczenia. Zakładam, że możliwość wizualizacji niestabilnego opisu powstałego na etapie EWP pozwala na formułowanie dalszych pytań oraz ich problematyzowanie.

Słowa kluczowe: teoria kultury; modele strukturalne; etap wstępnego poznawania (EWP); wizualizacja jako teoretyzowanie; teoria interpretacji.

THE INITIAL STAGE OF COGNITION AND VISUALIZATION IN CULTURAL STUDIES

Summary

In the article, I pay attention to the Initial Stage of Cognition (from now on: ISC) in cultural studies and the role of visualization as a tool to facilitate cognitive thinking. I argue that ISC allows constructing an unstable description of the object of cognition that could be treated as a grand to stand for in the further analysis. Thus, the description supported by visualization clarify discussion as well as makes it easier to move away from material thinking (about the object of cognition) towards abstract and symbolic. Furthermore, visualization introducing a specific number of constitutional restriction. I also assume that the ability to visualize the description of the resulting unstable at the stage of ISC allows you to formulate further questions, and they define problems.

Key words: theory of culture; structural models; Initial Stage of Cognition (ISC); visualization as theorising; theory of interpretation.